26. יעקוביאן

26.1 קואורדינטות פולריות

בהרבה מקרים מערכת הצירים הקרטזית (ישרת הזוית) אינה יעילה בחשוב אנטגרל כפול. צורת המשטח שעליו מבצעים את האנטגרציה תציע לנו את מערכת הקואורדינטות הרצויה לפתרון הבעיה.

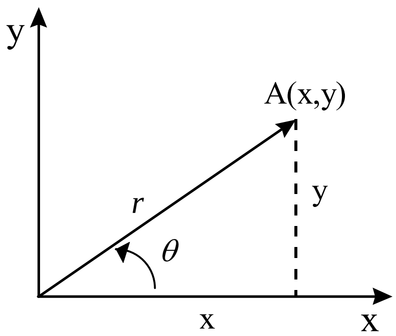

איור 26.1

דוגמה מאוד פשוטה למערכת צירים אחרת היא המערכת הפולרית (ראה איור 26.1). נתונה נקודה $A=(x,y)$ נציין את מרחק הנקודה מהראשית ב- r ואת הזווית ב- r יוצר עם כוון x חיובי ב- θ.

נוכל לומר שכל נקודה במישור ניתנת לקביעה ע״י r ו-θ ולהפך כל r ו- θ קובעים נקודה במישור. זאת אומרת הזוג (r,θ) קובע באופן חד משמעי את הנקודה בה מדובר ונותן אותה אינפורמציה כמו הזוג (x,y) בו השתמשנו עד כה.

הזוג (r,θ) נקרא בשם **קואורדינטות פולריות**.

נראה עתה מה הקשר בין הקואורדינטות הפולריות לקוארדינטות הקרטזיות.

מהאיור הנ״ל (איור 26.1) ברור כי:

$$\begin{cases} x = r\cos\theta \\ y = r\sin\theta \end{cases}$$

ולהפך:

$$\begin{cases} r = \sqrt{x^2+y^2} \\ \theta = arctg\dfrac{y}{x} \end{cases}$$

המטרה שלנו עתה תהיה ללמוד איך לעבור מאנטגרל על x ו-y לאנטגרל על r ו- θ.

למשל נתון האנטגרל:

$$\iint_R f(x,y)dA$$

כדי לעבור למשתנה אחר יש להציב במקום $x=r\cos\theta$ ובמקום $y=r\sin\theta$ ונקבל פונקציה $f(r,\theta)$. אולם הבעיה היא כיצד ישתנה $dA=dxdy$ במעבר לקואורדינטות החדשות.

נביא נוסחה (ללא הוכחה):

$$dA = \left(\frac{\partial \mathrm{x}}{\partial \mathrm{r}}\frac{\partial \mathrm{y}}{\partial \theta} - \frac{\partial \mathrm{x}}{\partial \theta}\frac{\partial \mathrm{y}}{\partial \mathrm{r}}\right)drd\theta$$

א״כ אצלנו נוכל לחשב:

$$\frac{\partial \mathrm{x}}{\partial \mathrm{r}} = \cos\theta \qquad \frac{\partial \mathrm{y}}{\partial \mathrm{r}} = \sin\theta \qquad \frac{\partial \mathrm{x}}{\partial \theta} = -r\sin\theta \qquad \frac{\partial \mathrm{y}}{\partial \theta} = r\cos\theta$$

$$dA = \left(r\cos^2\theta + r\sin^2\theta\right)drd\theta = rdrd\theta$$

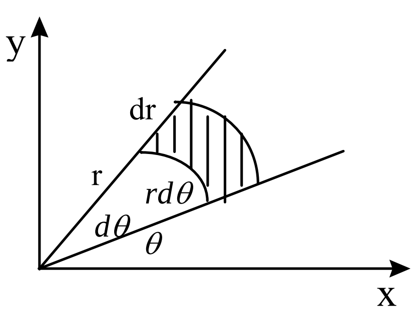

איור 26.2

כלומר אלמנט השטח במערכת הפולרית ניתנת ע״י $rdrd\theta$.

נבדוק את המשמעות הגאומטרית, ונצדיק את התוצאה:

נתבונן באיור: $rd\theta$ זה אורך הקשת ולכן

$= rd\theta\cdot dr = dA$ **אלמנט שטח.**

נוהגים לכתוב את הביטוי הנ״ל בצורה אחרת.

הסמל $\begin{vmatrix} a & \mathrm{b} \\ \mathrm{c} & \mathrm{d} \end{vmatrix}$ נקרא בשם **<u>דטרמיננטה</u>**

ומשמעותו

$$\begin{vmatrix} a & \mathrm{b} \\ \mathrm{c} & \mathrm{d} \end{vmatrix} = ad - dc$$

לכן כותבים בעזרת סמל זה את dA

$$dA = \begin{vmatrix} \dfrac{\partial \mathrm{x}}{\partial \mathrm{r}} & \dfrac{\partial \mathrm{y}}{\partial \mathrm{r}} \\ \dfrac{\partial \mathrm{x}}{\partial \theta} & \dfrac{\partial \mathrm{y}}{\partial \theta} \end{vmatrix} drd\theta$$

הגודל מסומן גם באופן הבא: $J = \dfrac{\partial(\mathrm{x},\mathrm{y})}{\partial(\mathrm{r},\theta)} = \begin{vmatrix} \dfrac{\partial \mathrm{x}}{\partial \mathrm{r}} & \dfrac{\partial \mathrm{y}}{\partial \mathrm{r}} \\ \dfrac{\partial \mathrm{x}}{\partial \theta} & \dfrac{\partial \mathrm{y}}{\partial \theta} \end{vmatrix}$ ונקרא בשם **JACOBIAN.**

ולכן נוכל לכתוב את המשואה הבאה:

$$\iint_R f(x,y)dxdy \to \iint_R f(\theta,r)\frac{\partial(\mathrm{x},\mathrm{y})}{\partial(\mathrm{r},\theta)}drd\theta$$

אנטגרל לפי x ו- y עובר לאנטגרל לפי θ ו- r . כמובן שהגבולות גם ישתנו בהתאם.
נפתור עתה את הדוגמה שפתרנו קודם עבור מומנט התמדה של דסקית שרדיוסה a .

$$I_0 = \iint_R \left(x^2 + y^2\right)dxdy =$$

נציב:

$$x = r\cos\theta$$

$$y = r\sin\theta$$

$$dxdy = \frac{\partial(\mathrm{x},\mathrm{y})}{\partial(\mathrm{r},\theta)}drd\theta = rdrd\theta$$

$$I_0 = \iint_R \left(r^2\cos^2\theta + r^2\sin^2\theta\right)rdrd\theta$$

כדי לבצע אנטגרציה על כל העגול אזי r
משתנה מ- 0 ל-a ואילו θ מ- 0 ל- 2π
(ראה איור 26.3) כלומר:

$$I_0 = \int_0^{2\pi}\int_0^{a} r^3 drd\theta = \int_0^{2\pi}\frac{a^4}{4}d\theta = \frac{2\pi\,\mathrm{a}^4}{4} = \frac{\pi\,a^4}{2}$$

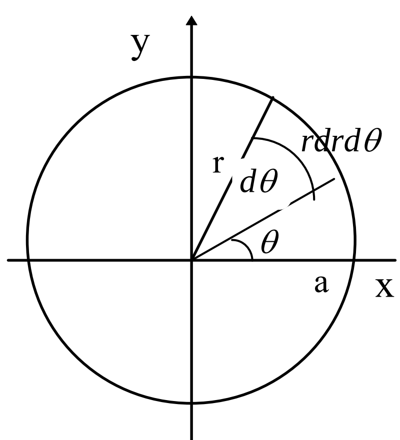

איור 26.3

אנו רואים איפוא הפשטות בפתרון הבעיה במערכת פולרית.
מן הראוי לציין באופן כללי יותר אם עוברים
מקואורדינטות (x,y) לקואורדינטות (u,v)
אזי:

$$\iint_R f(x,y)dxdy \to \iint_R f(u,v)\frac{\partial(x,y)}{\partial(u,v)}dudv$$

כאשר:

$$\underline{\mathbf{JACOBIAN}} = \frac{\partial(\mathrm{x},\mathrm{y})}{\partial(\mathrm{u},v)} = \begin{vmatrix} \dfrac{\partial \mathrm{x}}{\partial \mathrm{u}} & \dfrac{\partial \mathrm{y}}{\partial \mathrm{u}} \\ \dfrac{\partial \mathrm{x}}{\partial v} & \dfrac{\partial \mathrm{y}}{\partial v} \end{vmatrix}$$

דוגמאות:

1) חשב:

$$\int_0^\infty\int_0^\infty e^{-(x^2+y^2)}dxdy$$

אנטגרל זה לא ניתן לבצע בקואורדינטות קרטזיות x ו-y. אם נעבור לקואורדינטות פולריות,

$$x^2+y^2=r^2$$

$$x=r\cos\theta$$

$$y=r\sin\theta$$

$$dxdy=Jdrd\theta$$

נקבל:

(**יקוביאן** - J)

כאשר:

$$J=\begin{vmatrix}\frac{\partial \mathrm{x}}{\partial \mathrm{u}} & \frac{\partial \mathrm{y}}{\partial \mathrm{u}}\\ \frac{\partial \mathrm{x}}{\partial \mathrm{v}} & \frac{\partial \mathrm{y}}{\partial \mathrm{v}}\end{vmatrix}=\frac{\partial \mathrm{x}}{\partial \mathrm{r}}\frac{\partial \mathrm{y}}{\partial \theta}-\frac{\partial \mathrm{x}}{\partial \theta}\frac{\partial \mathrm{y}}{\partial \mathrm{r}}=r\cos^2\theta+r\sin^2\theta=r$$

לכן

$$\int_0^\infty\int_0^\infty e^{-(x^2+y^2)}dxdy=\int_0^{\frac{\Pi}{2}}\int_0^\infty e^{-r^2}rdrd\theta$$

נחשב הגבולות: האנטגרל על כל רבע המישור (x,y) החיובי, כלומר θ בין 0 ל- $\frac{\pi}{2}$ ו בין 0 ל ∞.

$$=\int_0^{\frac{\pi}{3}}-\frac{1}{2}e^{-r^2}\Big|_0^\infty d\theta=\frac{1}{2}\int_0^{\frac{\pi}{2}}d\theta=\frac{\pi}{4}$$

$$\int_0^\infty\int_0^\infty e^{-\left(x^2+y^2\right)}dxdy=\int_0^\infty\int_0^\infty e^{-y^2}e^{-x^2}dxdy=\int_0^\infty e^{-y^2}\left(\int_0^\infty e^{x^2}dx\right)dy$$

$$\int_0^\infty e^{-x^2}dx\cdot\int_0^\infty e^{-y^2}dy=\left(\int_0^\infty e^{-x^2}dx\right)^2=\frac{\pi}{4}$$

מכאן תוצאה חשובה: **(26.1)** $$\boxed{\int_0^\infty e^{-x^2}dx=\frac{\sqrt{\pi}}{2}}$$

שים לב: לא ניתן היה לחשב אינטגרל זה באופן ישיר אלא בעזרת האנטגרל הכפול ובעזרת קואורדינטות פולריות.

הערה: כאשר האינטגרל הוא על כל המישור כלומר: $\int_{-\infty}^\infty\int_{-\infty}^\infty e^{-(x^2+y^2)}dxdy$ נקבל $\int_0^{2\pi}\int_0^\infty e^{-r^2}rdrd\theta=\pi$.

זה נובע גם מכך שהנפח בכל המישור הוא פי 4 מהנפח ברביע הראשון.

2) חשב $\iint_R \sqrt{x^2+y^2}\,dxdy$

כאשר R הוא התחום החסום בין המעגלים $x^2+y^2=4$, $x^2+y^2=9$
במקרה זה כיון שהמשטח מעגלי כדאי לעבור לקואורדינטות פולריות,

איור 26.4

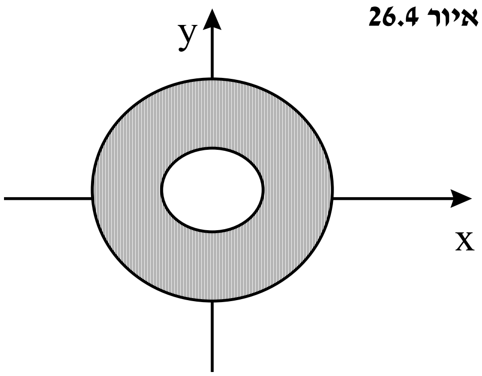

$$x = r\cos\theta$$
$$y = r\sin\theta$$
$$\sqrt{x^2+y^2} = r$$
$$\mathrm{J = r}$$
$$\mathrm{dxdy} \Rightarrow \mathrm{rdrd}\theta$$

$$\iint_R \sqrt{x^2+y^2}\,dxdy = \int_0^{2\pi}\int_2^3 r\cdot rdrd\theta = \int_0^{2\pi}\left.\frac{r^3}{3}\right|_2^3 d\theta = \int_0^{2\pi}\frac{19}{3}d\theta = \frac{19}{3}\cdot 2\pi = \frac{38\pi}{3}$$

3) מצא את השטח מחוץ למעגל $r=2$ ובתוך הקו $r=2(1+\cos\theta)$. השטח הדרוש הוא השטח המקווקו.

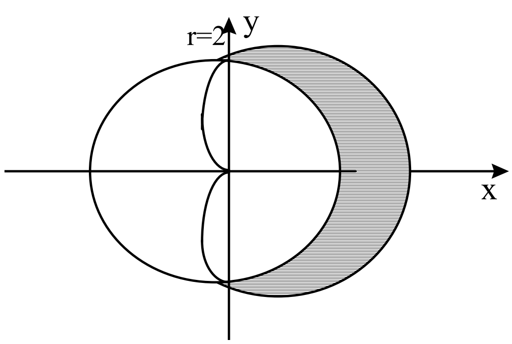

איור 26.5

$$A = 2\int_0^{\frac{\pi}{2}}\int_2^{2(1+\cos\theta)} rdrd\theta = 2\int_0^{\frac{\pi}{2}}\left.\frac{r^2}{2}\right|_2^{2(1+\cos\theta)} d\theta =$$

$$= 4\int_0^{\frac{\pi}{2}}\left(2\cos\theta+\cos^2\theta\right)d\theta = 4\int_0^{\frac{\pi}{2}}\left(2\cos\theta+\frac{1}{2}+\frac{\cos 2\theta}{2}\right)d\theta$$

$$= 4\left(2\sin\theta+\frac{\theta}{2}+\frac{1}{4}\sin 2\theta\right)_0^{\frac{\pi}{2}} = \pi+8$$

4) מצא את השטח התחום במישור xy החסום ע"י הקו $\rho^2 = a^2\cos 2\theta$.
אם נציב עבור θ ערכים שונים נקבל את איור הבא:

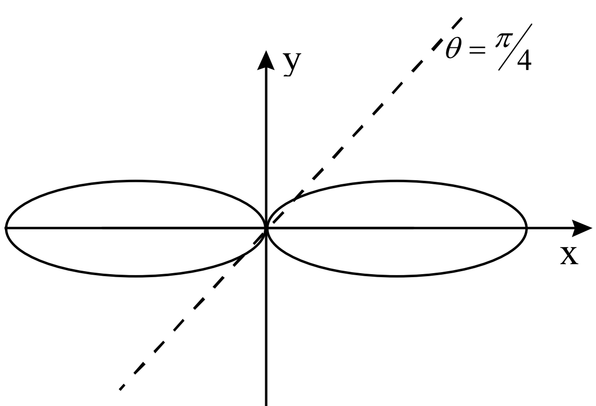

איור 26.6

קו זה נקרא **למיניסקטה.** בתרגיל זה נתון העקום בקואורדינטות גליליות. השטח המבוקש יהיה:

$$A = 4\int_0^{\frac{\pi}{2}}\int_0^{a\sqrt{\cos 2\theta}} \rho\,\mathrm{d}\rho\,\mathrm{d}\theta = 4\int_0^{\frac{\pi}{2}}\frac{\mathrm{a}^2\cos 2\theta}{2}d\theta =$$

$$= 2a^2\left.\frac{\sin 2\theta}{2}\right|_0^{\frac{\pi}{4}} = a^2$$

הפקטור 4 לפני האנטגרל נובע מכך שהאנטגרל

נותן את השטח ברבע הראשון ובכל 4 הרביעים יש אותו שטח.

5) נפח כדור

$$x^2+y^2+z^2=a^2$$

$$2\iint_R \sqrt{a^2-x^2-y^2}\,dxdy=\int_0^{2\pi}\int_0^{a}\sqrt{a^2-r^2}\,rdrd\theta=$$

$$=-2\int_0^{2\pi}\int_{a^2}^{0}U^{1/2}dUd\theta=2\cdot\frac{a^3\,2\pi}{3}=\frac{4\pi\,\mathrm{a}^3}{3}$$

זוהי הנוסחה הידוע לנפח הכור!

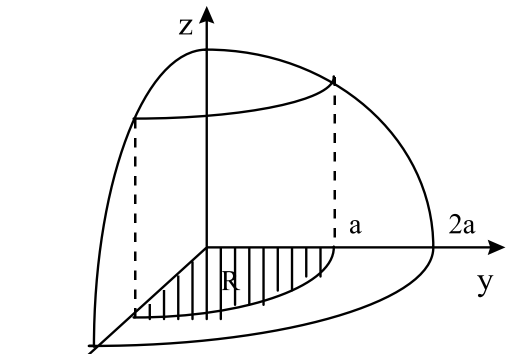

איור 26.7

6) מצא את הנפח הנחתך מהכדור $x^2+y^2+z^2=4a^2$

ע"י הגליל $x^2+y^2=a^2$

$$2\iint_R\left(4a^2-x^2-y^2\right)^{1/2}dxdy$$

כאשר R הוא שטח באיור.
אם נעבור לקואורדינטות פולריות

$$x=r\cos\theta$$

$$y=r\sin\theta$$

נקבל:

$$2\int_0^{2\pi}\int_0^{a}\left(4a^2-r^2\right)^{1/2}rdrd\theta$$

הפקטור 2 נובע מכך שהאנטגרל נותן רק את הנפח העליון z>0 ועבור z<0 יש אותו נפח.
אם נציב:

$$u=4a^2-r^2$$

$$du=-2rdr\;;$$

ונחשב את הגבולות החדשים:

$$\mathrm{r}=0\Rightarrow \mathrm{u}=4\mathrm{a}^2\;\;;\;\mathrm{r}=\mathrm{a}\Rightarrow \mathrm{u}=3\mathrm{a}^2$$

ולכן האנטגרל במשתנה u יהיה:

$$2\int_o^{2\pi}\int_{4a^2}^{3a^2}u^{1/2}\,\frac{du}{(-2)}\,d\theta=-\int_0^{-2\pi}2\frac{u^{3/2}}{3}\Bigg|_{4a^2}^{3a^2}d\theta=-\frac{2}{3}\int_0^{2\pi}\left((3a^2)^{3/2}-8a^3\right)d\theta=\frac{4}{3}\pi(8-3\sqrt{3})a^3$$

שים לב: שהמחובר הראשון הוא נפח כל הכדור והשני הוא החלק החלק שארד מנפח זה.
אפשר גם לבצע את האנטגרל הקודם לפי θ ואחר כך לפי r.

$$V=2\int_0^{a}\int_0^{2\pi}\sqrt{4a^2-r^2}\,rd\theta\,\mathrm{dr}=2\int_0^{\mathrm{a}}2\pi\sqrt{4a^2-r^2}\,rdr=\frac{4}{3}\pi(8-3\sqrt{3})a^3$$